

POLITIKAI ERŐK, POLITIKAI HARCOK BUDAPESTEN
A SZÁZADFORDULÓTÓL A MÁSODIK VILÁGHÁBORU VÉGÉIG

1.

A társadalmi mozgalmak és pártküzdelmek budapesti története tulajdonképpen nem egy, hanem több önálló témát foglal magában. Az egyik maga a községi politika: a Városházán belüli politikai irányzatok, a várospolitikai, a főváros és az államhatalom viszonya. A másik a Városházán kívül fellépő társadalmi erők, politikai pártok története, amely bár több ponton kapcsolódik a községi politikai élethez, annál mégis jóval szélesebb s attól sok tekintetben független. Ugyanakkor Budapest politikai története távolról sem csupán egy város problémáit öleli fel, hanem gyakorlatilag az országos, a köztörténet gerincét alkotja.

Ilyen körülmények között, ha nem köztörténeti kérdéseket kívántam előtérbe állítani, akkor előadásomat a szűkebben vett Budapest, a községi politika területére kellett korlátoznom s beérném azzal, hogy csak egyes esetekben utaljak e szűkebb kereteken kívül eső, de Budapest helyének, szerepének illetve magának a városházi politikának a megvilágításához mégis elengedhetetlen kapcsolatokra, összefüggésekre.

Témám szűkítését követelte meg az a körülmény is, hogy Budapest történetének az a félszáz éve, amelyről szólok, távolról sem egységes, hanem valójában három szakaszra bomlik. A kapitalista korszakot mintegy kettévágja, két elkülönülő fejezetre bontja az 1918-1919-es forradalmak időszaka. A polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság Budapestjének politikai története önálló fejezet a város és a nemzet történetében is. A forradalmak bukását követő restauráció pedig, noha visszatérést jelentett a tőkés gazdasági-társadalmi viszonyokhoz, távolról sem egyszerű folytatása volt a dualista korszaknak, a legkevésbé éppen Budapesten volt az.

Míndez együttesen arra indított, hogy e három periódus fővárosi-községi politikai életének csupán néhány, megítélésem szerint fontos és jellemző problémáját emeljem ki.

2.

A főváros politikai történetét, a Városháza harcait az határozta meg, hogy Budapest egyidejűleg lett a városi kispolgári-, polgári rétegek, valamint az ipari munkásság országosan legjelentősebb, legnagyobb tömeget egyesítő központja. Következésképp Budapestről indultak ki, s éppen a századforduló idején, azok az új kezdeményezések, amelyek a polgárság illetve a munkásság, társadalmi, közéleti-politikai helyének kivívását célozták, s amelyek így elkerülhetetlenül általában a polgárosodás-polgárosítás, a demokratizálódás kiterjesztését és meggyorsítását óhajtották. Ehhez a polgárságnak épp úgy, mint a munkásságnak meg kellett találnia a maga sajátos szervezeti kereteit, módszereit.

A polgári rétegek önálló politikai keretek között, önálló politikai eszmék jegyében való szervezésének irányát, tartalmát eleve meghatározta a polgárság megkésett fejlődése és sajátos szervezete; az a tény, hogy a polgárosodás minden törekvésének valamilyen mértékben szembe kellett szállnia az uri Magyarország feudális maradványokkal terhelt szellemével, politikai jogi, kulturális stb. intézményeivel; hogy a polgári szervezkedés megindulásakor a munkásosztály - a Szociáldemokrata Párt és a szakszervezetek révén - már az ország legnagyobb szervezett erejét tette ki és éppen az időben fordult a magyar társadalom általános problémái, a politikai élet nagy kérdései felé.

A polgárság sajátos szervezete, a középrétegekkel való kapcsolatának (utánpótlás, feltöltődés) hiánya vagy lazasága megehezítette a polgári öntudat, az önálló polgári politikai törekvések kialakulását, szervezeti keretek közé fogását. Az a tény viszont, hogy már ekkor számolni kellett a munkásmozgalommal, meg a liberális polgári programokat is hátróztottabbá tette.

A polgári törekvések szervezeti-tartalmi függetlenedése a kormányzati liberalizmustól és az országos politikai pártoktól megkésve, csak a századforduló idején következett be, s nem érintette, nem bontotta meg a nagybirtok és a nagytóke hatalmi szövetségét.

E szervezkedésben ugyanis csak a hatalmi szövetségen kivülről álló polgári rétegek vettek részt, az ipari nagytőke, a fináncőtke nem.¹

1900 táján a polgárság különböző rétegeiben több vonalon és szinte azonos időben indult meg a szervezkedés szűkebb vagy nagyobb szabású politikai programmal.

Az egyik vonalat Vázsonyi Vilmos Demokrata Pártja képviselte, amely 1894-ben alakult. A Demokrata Párt, mint az ország első önálló városi politikára alakult polgári párta, a Terézvárosból indult ki. Igaz, hogy a század elején még biztató pártalakítások, szervezések folytak több vidéki városban, mégis, már a dualizmus idején Budapestre szűkült le a Demokrata Párt bázisa. S ha Budapestet mondunk, akkor ez esetben Pestet, sőt, néhány pesti kerületet (V., VI., VII.) kell értenünk, még tovább menve, legnagyobb részt e kerületek zsidó kispolgári-, polgári rétegeit.

A Demokrata Párt viszonylag lazán összefogott tagságát, szavazóit elsősorban a kiskereskedők, kisiparosok, lateiner elemek (főként ügyvédek, újságírók, stb.) adták. A párt tevékenysége azonban szorosan összefonódott a kereskedelmi tőkével és annak érdekeivel. Míg a dualizmus idején elsősorban a kereskedelmi tőke sajátos érdekeinek szószólója a Demokrata Párt, az ellenforradalmi rendszer idején már képviseli azokat a fináncőtkes tőrekvéseket is, amelyek az új hatalmi szövetség erőviszonyainak a polgári-tőkés vonal javára való eltolását célozzák.

A párt egészére rányomta bélyegét vezérének, Vázsonyi Vilmosnak karaktere és politikai felfogása.² A kispolgári liberálisok Vázsonyival együtt vallották eszményképüknek a gironde-ot, amely egyaránt távol áll a "revoltálástól", valamint "az alázatosságtól és szolgáltságtól". Ezen a politikai alapon egy új, általuk sajátosan értelmezett középosztály kialakítását kívánták siettetni, amely magába olvasztaná a középnemességet, valamint a városok lakosságát, a kereskedőt, iparost, lateinert, író, mérnököt, közhivatalnokot és magánalkalmazottakat. "Ez az igazi középosztály - mint Vázsonyi megfogalmazta - csak úgy vezethető, ha a kispolgárok és munkások sokaságával testvéri frigyre lép és egyesült erővel kitépi a középkor gyökerét."³

A Demokrata Párt városi (fővárosi) keretben gondolkodott és politizált, ez adta korabeli jelentőségét és kezdeményezésének újszerűségét. Ugyanakkor ebből fakadt az a gyengéje is, hogy kísérletet sem tett a kispolgári-, polgári érdekek egységes, tehát városi és falusi rétegeit is átfogó megfogalmazására; a magyarországi demokratizálódás kulcskérdése, a föld, mindvégig idegen maradt a Demokrata Párt számára.

Vázsonyikkal egy időben alakult meg Buda néhány kerületében egy ugyancsak kispolgári rétegekre támaszkodó párt Kasács Péter vezetésével. A párt karakterét meghatározta, hogy benne a keresztény kispolgári, tisztviselő elem dominált. A közgyűlésen a Demokrata Párt mellett az ellenzék szerepét töltötte be, de igazán jelentőssé nem vált. A liberális és radikális polgári irányzatok előretörése ezt a pártot mindinkább konzervatív, klerikális, antiszemita irányba toltá el és szinte a későbbi Wolff-párt elődjét látjuk benne megjeleníteni.⁴

Végül a polgárság köréből kiindult egy olyan mozgalom is, amely országos programot dolgozott ki, messze túltekintett a városi-fővárosi kispolgári-, polgári érdekeken: a polgári radikálisok, szabadgondolkodók mozgalma ez. A Jászi Oszkár körül tömörülő polgári radikálisok formálták a polgári demokrácia programját. A Huszadik Század, a Társadalom-

¹ A dualista korszak egészének, általános problémáinak legújabb összegezését adja a Magyarország története IV. 1849-1918. Az abszolutizmus és a dualizmus kora. Egyetemi tankönyv. Szerk. Hanák Péter, Erényi Tibor és Szabad György közreműködésével. Bp. 1972. 15-25. fejezetek. Budapest dualizmuskori történetét fogja át: Források Budapest multjából II. Források Budapest történetéhez 1873-1919. Szerk. H. Kohut Mária. Bp. 1971. E kötet anyagát és értékelő megállapításait előadásom dualizmuskori részének összeállításában alapnak tekintettem. Budapest fejlődését, helyzetét statisztikailag mutatja be: Budapest 1873-tól napjainkig. A Főváros Statisztikai Hivatalának Zsebkönyve. Bp. 1945. Budapest társadalmának és gazdaságának 100 éve 1872/73 - 1973. Szerk. Bernát Tivadar és Viszkei Mihály. Bp. 1972. A szemtanu elbeszélését adja: Harrer Ferenc: Egy magyar polgár élete. I. köt. Bp. 1968.

² Lásd: Vázsonyi Vilmos beszédei és irásai I-II. köt. Szerk., jegyz. és vál.: Csergő Hugó és Balassa József. Bp. 1927. Vázsonyi Vilmosné: Az én uram. Bp. é.n. Sass Irén: Vázsonyi. Bp. 1926. L. Nagy Zsuzsa: A budapesti liberális ellenzék 1919-1944. Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 59. Bp. 1972.

³ Az idézetet lásd: Vázsonyi I. k. 195. l. A gironde fogalmára, értelmezésére ugyanott 300-301., 456., 460-461. l.

⁴ Harrer 64-65. l.

tudományi Társaság, stb. befolyása azonban magára a polgárságra minimális maradt, annak főként értelmiségi elemeit vonta maga köré, viszont kezdettől fogva együttműködött a munkásmozgalommal⁵ (Szabad Iskola) és nem kis hatással volt a szociáldemokráciára.

E három irányzat és szervezkedés útja-sorsa a polgárság egészének, így a főváros politikai életének is jellemző képét adja. A polgári radikálisok csak igen későn, 1914-ben jutnak el pártalakításig; szerteágazó szellemi hatásuk ellenére mint pártpolitikai tényezővel aligha lehetett velük számolni. A városi politikába nem törekszenek, a Városházára a forradalmakig nem jutnak be. Kasics pártja jóval sikeresebb a maga mérsékelt, konzervatív programjával, de a dualizmus éveiben háttérbe szorul a demokraták mögött.

A legsikeresebb pártnak Vázsonyi Demokrata Pártja bizonyult, amely színrelépésétől kezdve gyorsan növelte befolyását egészen a forradalmakig, mi több, az ellenforradalom évtizedei alatt is meg tudta őrizni a legerősebb ellenzéki párt státusát a Városházán.

Ugy tűnik tehát, hogy a budapesti (mondhatnánk magyarországi) viszonyok között az önálló polgári igények hatására alapjában véve nem terjedt túl a liberalizmuson. A különböző polgári pártok szerepe az országos politikában igen csekély maradt, s így az önálló polgári pártpolitika első és később is legszilárdabbnak bizonyuló területe a községi politika lett. Az 1918 előtti és utáni viszonyokat összehasonlítva az sem kétséges, hogy a forradalmak levetését követően a községi politika terepuma is jórészt, ha nem is kizárólagosan, Budapestre korlátozódott.

A Demokrata Párt általános titkos választójogot, a virilizmus és a vagyoni, valamint egyéb cenzusok eltörlését, a kisebbség arányos képviselőtét, esküdtszék felállítását, a bírói függetlenség biztosítását, a várospolitikában a községestést, adóreformot, ingyenes népoktatást, szociális reformokat követelt. Határozottan bírálta a hazai párttagolódás közjogi alapját és azt sürgette, hogy a politikai pártok társadalmi-gazdasági programja alapján, a progresszív és a konzervatívizmus nagy választóvonalára mentén szerveződjenek ujja.⁶

A Demokrata Párt színrelépésének, törekvéseinek aktualitását részben az adta, hogy a Városháza politikai szervezete, a város-igazgatás felépítése az 1872:XXXVI. t. c.-nek megfelelően nem az ország közel milliós lakosu, gazdasági-, politikai centrummá vált fővárosára volt méretezve; Budapest jogi státusa nem különbözött az ország más törvényhatóságaitól, ami elsősorban az autonóm jogok nagymérvű hiánya miatt volt sérelmes.

A Demokrata Párt városházi megjelenése más oldalról azért volt kíváncsi új jelenség, mert a közgyűlésben nem volt más községi párt. Nem pártok, főként nem községi pártok, hanem kerületek szerint és a parlamenti pártokhoz igazodva, a kerületi "törzsfőnökök" irányítása alatt tömörültek a szavazópolgárok.

Az önálló polgári igények, a liberális polgári politika néhány év alatt jelentős befolyásra tettek szert a Városházán. Ez azonban nemcsak a fővárosi viszonyokon mulott: a dualista rendszer válságával összefüggő események nagy mértékben segítettek.

A főváros 1903-tól kezdve igen aktívan kapcsolódott be az országos politikai harcokba, arra törekedve, hogy a kormánypolitika változásait a fővárosi követelések megvalósítására használja fel. A közgyűlés az ujonclétszám felemelése ellen hadakozva az önálló nemzeti hadsereg felállítását, az általános választójog törvénybe foglalását, valamint az önálló magyar vámterület megalkotását mindenek előtt azért követelte, mert ezektől általában, az önálló magyar vámterülettől pedig különösen, a magyarországi kapitalista fejlődés gyorsítását, kiszélesítését, legfőbb célként pedig a polgárság megerősítését remélte. Vázsonyi szerint: "... az önálló vámterület meg kellene csinálni azért, hogy legyen végre igazi városi polgárság, legyen végre igazi demokrácia. Csak a virágzó ipar, a virágzó hatalmas kereskedelem teremthet olyan polgári osztályt, amely jómódu, amely független, amelynek van ereje, csak az teremthet egy hatalmas munkásosztályt és ennek a kettőnek szövetsége teremtheti meg a dönthetetlen magyar demokráciát."⁷

A nemzeti ellenállás letörésére hozott kormányintézkedések hatására és következményeként 1906 júniusában Bárczy István került a polgármesteri székbe, s ezzel új fejezet, a termékeny, alkotó, liberális reformok szakasza nyílt meg a város történetében.

⁵ Fukász György: A magyarországi polgári radikalizmus történetéhez 1900-1918. Bp. 1960. Fukász György: Szabadkőművesség, radikalizmus és szocializmus az 1918 előtti Magyarországon. A Martinovics-páholy története. Párttörténeti Közlemények 1961. 1.sz. Horváth Zoltán: Magyar századforduló. A második reformnemzedék története 1896-1914. Bp. 1961. A szociológia első magyar műhelye. A Huszadik Század köre. 1-2. köt. Vál. és bev. Litván György, Szűcs László. Bp. 1973.

⁶ Források II. 52-57. l. Vázsonyi I. 147-157., 391-392. l.

⁷ Vázsonyi I. 301. l.

Bárczy programjában első helyen állt a főváros autonóm jogainak kiterjesztése, a fővárosi választójog alapos reformja, a rendszeres városfejlesztési politika, amely kiterjed Budapest külső kerületeire, peremvárosaira, a közművelődés és a "népkultúra" tudatos fejlesztése; városi kislakásépítési akciót indított, meggyorsította a fővárosi jelentősebb közüzemek községi kezelésbe vételét, illetve új községi üzemeket építtetett, községi iskolahálózat kiépítését és új iskolatípusok kialakítását kezdeményezte, támogatta a közművelődés, a kultúra, a művészet intézményeit.⁸

A Bárczy-éra idején a főváros fejlesztésének programján olyan kiváló tehetségű szakember gárda működött, amelyben helyet többek között Szabó Ervin, Madzsar József, Wildner Ödön, Harrer Ferenc. A főváros tisztviselői, pedagógusai között tekintélyes számban voltak polgári radikálisok, szabadgondolkodók, szocialisták. Ők szolgálják majd a forradalmakat, s ők azok, akiket az ellenforradalom 1919 őszén elsőként távolít el a város kötelékéből.

A Bárczy István polgármesterségével megindult liberális reform-éra alkotásai és tervei ma még távolról sincsenek feldolgozva a maguk jelentőségéhez méltóan, noha mindazok, akik a korszakkal vagy közvetlenül Budapest történetével foglalkoznak, tisztában vannak e periódus jelentőségével és kihatásaival.

Az, hogy a városvezetés jórészt liberális polgári kezekben volt - a meglevő konzervatív, dzsentroid irányzat ellenére - kedvezően befolyásolta a demokratikus átalakulás különböző politikai és szellemi irányzatainak tevékenységét, a város közszellemének formálódását.

A városházi politika nem utolsó sorban azért lehetett eredményes, mert erős támaszt talált a Városházán kívüli tényezőkben: a polgári radikálisokban és a Szociáldemokrata Pártban, mely utóbbi adta a polgári oldalról elérhetetlen tömegtámogatást.

A munkásmozgalom, a Szociáldemokrata Párt szervezkedésének súlypontja is Budapesten volt, itt a lakosságból már 1900-ban százezér főt tett ki a kis- és nagyiparban foglalkoztatottak száma. Ugyanakkor, noha a Szociáldemokrata Párt volt a legnagyobb létszámú, egyben az egyetlen igazán szervezett párt, sem az országgyűlésben, sem a Városháza közgyűlésében nem volt képviselve.

A liberális és radikális polgári törekvések, valamint a munkásmozgalom érdekei tehát nemcsak lehetővé, hanem szükségessé is tettek egy olyan szövetséget, amely a politikai jogok kiterjesztésére, a liberalizálódásra, a demokratizálódásra irányult, s amely - több tényező hatására - végső fokon a választójog követelésében summázódott.

A század elejétől, főleg 1904-től, a választójog követelésében, így a Városháza és a Szociáldemokrata Párt összerímelő tevékenysége bontakozott ki. A közös küzdelem azonban nem mosta el az ellentéteket sem a politikai célokat, sem a politikai harc módját tekintve. A progresszív táborára nehezedő kormányzati és közéleti nyomás azonban nagyobb volt annál, semhogy az ellentétek az 1917-1918-as válság előtt a maguk teljességében törhettek volna felszínre.

A polgári progresszív és a munkásmozgalom megerősödése és szövetsége, valamint a kapitalizálódás eredményeinek és hatásának is Budapesten való leglátványosabb jelentkezése már a század elején kiváltotta a konzervatív, agrárius, klerikális és antiszemita támadásokat Budapest és Budapest "szelleme" ellen. A "bűnös Budapest" fogalma nem a forradalmak után születik meg, hanem a század elején, Horthyék csak kiteljesítik és "ideológiájuk" egyik pillérévé emelik.⁹

Az első világháború és következményei a Városházán belül és kívül alapos változást hoztak Budapest politikai életébe. Már 1914-1915-től kezdve megindult az a folyamat, amely teljesen háttérbe szorította a városházi politikát és ezzel egyidejűleg megnövelte a Városházán kívüliek, elsősorban a munkásság jelentőségét.

⁸ Források II. 65-66., 78-80. l., valamint a program megvalósulására: az I/A, I/B, I/C, I/E alfejezetek. Harrer 4. és 5. fejezet. Wolff Károly élete, politikája, alkotásai. Szerk. Szigethy Endre. Bp. 1943. A "Pest-Budától" - a "bűnös Budapestig" c. fejezet K. Török Miklós tollából. Sajnálatos módon mindmáig nem készült sem életrajz, sem elemző tanulmány Bárczyról és városházi működéséről.

⁹ Horváth i. m. "Budapest és sajtója". "A klerikalizmus szervezett hadjárata" c. alfejezetek. Források II. 72-73. l. Vázsonyi I. 415-417., 419-422. l. Szabó Miklós: A szélsőjobboldali ideológia történeti gyökerei. Kézirat.

A liberális vezetés lendületes tevékenysége a háború megindulásával megtöri. A nagyszabású városépítési program megvalósítása abbamaradt, jelentősebb reformok végrehajtására nem került sor.

A háború évei meggyorsították a politikai polarizálódást. A polgári radikálisok politikai pártban tömörültek, és a liberálisoktól elhatárolódva, a Szociáldemokrata Párttal szövetkeztek. Megalakult Károlyi Mihály függetlenségi pártja, amely egyesítve a polgári és a demokratikus követeléseket a függetlenségi hagyományok egy részével, vonzerőt tudott gyakorolni a közép rétegekre is. A Szociáldemokrata Párton belüli baloldal, az antimilitaristák, - a forradalmi szocialisták csoportja is Budapesten formálódott ki, a Galilei-körből is itt lett fontos politikai tényező. Ugyanakkor a várospolitikából mindjobban kikopott a kezdeményezés, a Városháza liberális politikusai már jórészt csak az általános választójogért és az autonómia kiszélesítéséért folytatott akciókban játszottak szerepet.

3.

A politikai polarizálódás kiteljesedése, polgári liberalizmus és radikalizmus teljes elkülönülése Budapesten is, a Városháza és annak pártjai vonatkozásában is a forradalmak idején ment végbe, olyan körülmények között, amikor a polarizáló erő nem az ancien régime-hez, hanem a radikális irányzatokhoz, elsősorban a kommunista mozgalomhoz való viszony lett.

A fővárosban az őszirózsás forradalom néhány óra alatt győzött, itt elmaradtak a hatalomátvételnek azok a kísérő eseményei, amelyekre néhány nap múlva vidéken került sor.

Ugy tűnik, a polgári demokratikus forradalom idején a város vezetésének ügye, a városházi politika a megengedhetőnél jobban háttérbe szorult. A polgári demokratikus forradalom nem tulajdonított különösebb jelentőséget a főváros vezetésének, nem volt kidolgozott terve a vezetés azonnali demokratizálására és így szilárd kézben tartására.

A Városháza politikai pártjai és csoportjai kívül álltak a kormánykoalíción, amelyben a polgárságot a radikálisok és részben a Károlyi-féle függetlenségi képviselték. A Demokrata Párt súlyos válságba került. A legitimista Vázsonyi külföldre utazott, mintegy demonstrálva szembeállását a forradalommal. A párt tagjainak véleménye az új rendszerhez való viszony tekintetében megoszlott ugyan, végül azonban a párt csatlakozott a Nemzeti Tanácshoz.¹⁰

A városvezetésben bekövetkezett változások kezdetben lassúak, felemásak voltak és később sem elégitették ki sem a polgári pártokat, sem a Szociáldemokrata Pártot. A kormánykoalíció pártjai bekerültek a főváros tanácsába, de a törvényhatóságok összehívását a kormány megtiltotta; a tisztviselőgárda, a főváros vezetői azonban helyükön maradtak.

Lényeges változást az 1919. VII. néptörvény hozott, amely elrendelve a néptanács felállítását, teljesen átalakította a főváros vezetését. A törvényhatósági bizottság feloszlott, minden korábbi bizottság megszűnt; megszűnt a főpolgármesteri állás is, amelyet Bárczy István töltött be ekkor. A Városháza liberális vezetése kisemmizettnek érezte magát, de elégedetlen volt a Szociáldemokrata Párt is. A főpolgármesteri tisztség megszüntetése, a néptanács kinevezés útján való felállítása, az általános balrafordulás légköre végérvényesen szembefordította a forradalommal azt a liberális fővárosi polgárságot, illetve politikai képviselőket, amely korábban a demokratizálódásért harcolt, s amely majd annyi támadást áll ki a polgári demokratikus forradalom szellemi-politikai előkészítésében játszott szerepéért. A liberálisok nagy részének félreállása előtérbe hozta a városvezetésben a polgári radikálisokat.

A Szociáldemokrata Párt már korábban is direktórium felállítását tartotta szükségesnek Budapest élén, így a törvény végrehajtását is azért bírálta, mert nem juttatta számbeli és politikai súlyának megfelelő szerephez a munkásságot.¹¹

¹⁰ Vázsonyi II. 240-241. l. Az 1918-1919-es forradalmak általános történetére: Hajdu Tibor: Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom. Bp. 1968. Hajdu Tibor: A magyarországi Tanácsköztársaság. Bp. 1969. Budapestre: Források II. "A forradalmak fővárosa 1918-1919". c. fejezet. Harrer 9. és 10. fejezet.

¹¹ Források II. 395., 397., 400-401. l. A törvényt közli: Források II. 401-403. l. Az előzményekre, a Városháza, a Nemzeti Tanács, a Belügyminisztérium álláspontjára: Harrer 337-346. l.

Előállt tehát az a helyzet, amelyben Budapest nem volt többé a polgári demokrati-
kus rendszer bázisa. Budapest liberális polgársága a kormánypolitika mérséklését kívánta
és semmiképpen sem helyeselte a balratolódást. Budapest munkássága viszont mindinkább
elégedetlenné vált mind a szociáldemokrata vezetéssel, mind a kormánnyal: a Kommunis-
ták Magyarországi Pártja Budapesten alakult meg s itt vált leggyorsabban döntő politikai té-
nyezővé.

A Tanácsköztársaság megteremtése gyökeresen megváltoztatta Budapest szerepét,
a városvezetést, a városvezetés és a kormányhatalom viszonyát. Egyrészt Budapest és mun-
kássága adta a proletárdiktatura legfontosabb és legszilárdabb támaszát; a budapesti mun-
kásság nemcsak a reformok radikális végrehajtásában, hanem az intervenció elleni harcban
is elsődrendű szerepet játszott. Másrészt a Forradalmi Kormányzótanács azonnal kézbevette
a városvezetést, majd az áptilisi ideiglenes alkotmány alapján úgy alakította át, hogy az már
önmagában véve is országos jelentőségűvé vált.¹²

Budapest vezető testülete a közvetett választások révén, a kerületi tanácsok dele-
gáltjaiból alakult 500 tagu Budapesti Forradalmi Munkás- és Katonatanács lett. Ez két kisebb
testületet választott: a 80 tagu Intézőbizottságot, valamint az operatív ügyintézésre 5 tagu
direktóriumot.

Az 500-as tanácsnak automatikusan tagjai voltak a népbiztosok, akik rendszeresen
eljártak annak üléseire, míg viszont az Intézőbizottság 80 tagja helyet kapott a Tanácsok Or-
szágos Gyűlésében. Ilyenformán az országos és a fővárosi vezetés együttműködése szerve-
zetileg is biztosítva volt.

Annak következtében azonban, hogy a Tanácsok Országos Gyűlésének összehívására
csak egy alkalommal, június derekán kerülhetett sor, a budapesti 500-as tanács helyettesít-
tette a gyakorlatban az új típusu parlamentet s a legfontosabb országos jelentőségű kérdések
e fórum elé kerültek. Elég, ha az intervenció s támadás megindulását követő ülésekre, a má-
jusi válság időszakára vagy az utolsó, augusztus 1-i ülésre emlékeztetünk. Olyan szerepet
tehát, amilyenhez 1919-ben jutott a főváros vezető testülete, sem az előtt, sem az után soha
nem játszott.

Noha a viszonyok teljesen kedvezőtlenek voltak eredményes és látványos várospoli-
tikára, az 500-as tanács mégis sokat tett a budapestiek ellátásának biztosítására; államosítá-
ssal, a lakberek szabályozásával, a nagy lakások részleges rekvirálásával enyhíteni igye-
kezett a sokgyermekes munkáscsaládok lakás gondjain. A nehézségeknél sok területen még
az áthidalása is meghaladta a főváros vezetésének lehetőségeit, mégis készültek olyan mesz-
szenéző tervek, amelyek a milliós nagyváros urbanizációs programjához tartoztak: Buda-
pestet körülvevő zöldövezet kialakítása, az energiahálózat fejlesztése, a közlekedési vállá-
latok egyesítése, amit az ellenforradalmi rendszer is kénytelen volt elfogadni.¹³

4.

Az ellenforradalmi rendszer viszonyai és az új országhatárok Budapest helyét, sze-
repét, a főváros és a kormányhatalom viszonyát is megváltoztatták. Az új országhatárok kö-
zött még feltűnőbbé vált az urbanizáció, az ipari fejlődés Budapest-centrikussága. Az ellen-
forradalmi rendszer - 1918/1919 tapasztalatai után s egy új forradalmi kísérlettől félve - a
politikai életet általában, az ellenzéki pártpolitikát pedig szinte teljesen Budapestre, vagyis
egy általa könnyebben ellenőrizhetőnek vélt területre igyekezett korlátozni, így nyilvánvaló,
hogy a főváros jelentősége és súlya a dualizmus kori viszonyokhoz mérten is megsokszoro-
zódott.

A hatalom át-, pontosabban visszavétele 1919 augusztusában Budapesten gyorsan
történt meg; nem utolsó sorban a román megszálló csapatok jelenléte miatt is nem kerül-
hetett sor a dunántúlihoz hasonló fegyveres ellenállásra.

¹² A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai, VI/A. köt. Bp.
1950. 100-103. l. Hajdu: A magyarországi Tanácsköztársaság 109., 114., 125. l. Források
II. 430. l.

¹³ Források II. 453. s köv. l.

A főváros és a központi államhatalom viszonyát a korban mindenestre egyedül álló helyzet határozta meg: a kormányhatalom birtokosai az ország fővárosát, mint ellenséges, meghódítandó, megbüntető területet kezelték. A "bűnös Budapesttel" való leszámolás politikai programmá emelkedett.¹⁴

Az ellenforradalom programjában és "ideológiájában", megtorló hadjáratában és őrsváltási terveiben központi helyet foglalt el a főváros. Budapest "bűne" abban állt, hogy a kapitalizálódás következményeként egyrészt a polgári liberális és demokratikus irányzatoknak, másrészt pedig a munkásmozgalomnak volt központja, a forradalmak fővárosa lett.

Budapest "kereszténnyé és nemzetivé" tételének programja nemcsak a forradalmi intézmények felszámolására, szocialisták, szociáldemokraták, kommunisták terrorisztikus üldözésére szolgált. Feladata volt az is, hogy a rendkívüli mértékben felfokozott antiszemita propagandával együtt indokolja és el is takarja a középrétegek legaktívabb, szélsőjobboldali elemeinek a gazdasági és politikai pozíciók megszerzésére irányuló törekvéseit. De mindezeket túl magában foglalta azt a nacionalista-revizionista ábrándot is, hogy Budapest ismét a "szentistváni Magyarország" fővárosa legyen.

A községi politika, a liberális, radikális polgári csoportok megítélése szempontjából igen fontos tényező, hogy az ellenforradalom a munkásmozgalom ellen folytatott politikáját kiterjesztette a polgári liberális és demokratikus irányzatok maradék képviselőire is. Ez esetben ugyan nem annyira a fizikai terror volt a jellemző, mint a politikai üldözés.

Az ellenforradalom fővárosi, városközi berendezkedése terrorisztikus körülmények között ment végbe és abban tulajdonképpen az 1918 előtti régi vezető gárda nagy részének sem jutott hely. A főváros élére kormánybiztost állítottak, minden választott szerv működését megtiltották.

A nemzetgyűlés egyik első jogalkotása új fővárosi törvény (1920:IX. t. c.) elfogadása volt. Ez, mivel akkor még a Friedrich István féle általános titkos választójogot adó rendelet volt érvényben, szűkítette a községi választójogot, de még így is, fővárosi vonatkozásban ez maradt az ellenforradalom legdemokratikusabb választójogi törvénye.¹⁵ A rendszer konszolidációját követő minden újabb fővárosi törvény az ebben lefektetett jogokat korlátozta, és egyben növelte a kormányzat ellenőrzési, beleszólási jogát a főváros ügyeibe.

Az új törvény alapján, de a választópolgárokat a szabad véleménynyilvánítás lehetőségétől mégis jórészt megfosztva (a Szociáldemokrata Párt nem indult a választásokon, a liberális ellenzék a szélsőjobboldali szervezetek terrorizálták) vetették meg az új fővárosi vezetés alapjait.

A két világháború közötti Városháza képét már most felvázolhatjuk, noha a 20-as évek derekán, majd az 1938-1939-es faji törvények következtében némileg módosult. A Városháza vezető pozícióit (a visszaállított és igen fontossá vált főpolgármesteri, valamint a polgármesteri, alpolgármesteri, stb. tiszteket), a közgyűlési helyek többségét a Wolff Károly vezetése alatt megszervezett Keresztény Községi Párt tagjai töltötték be. Ez a városvezetés konzervatív, jobboldali, antiliberális, antiszemita politikát honosított meg; kezdetben szoros kapcsolatban állt szélsőjobboldali egyesületekkel (MOVE, ÉME, stb.) és mindvégig a magas klérussal, valamint katolikus társadalmi szervezetekkel.

A fővárosi hivatalokban, intézményekben, iskolákban végrehajtott "tisztogatás" következtében az adminisztráció, a tisztviselőgárda is feltöltődött jobboldali, szélsőjobboldali elemekkel, akikre nemcsak a 20-as évek elejének, hanem a 30-as éveknek új típusú szélsőjobboldali pártjai is számíthattak.

A várospolitikára - a személyi változások ellenére - mindvégig rányomta bélyegét Wolff Károly pártvezéri és Sipőcz Jenő polgármesteri, főpolgármesteri tevékenysége.

¹⁴ Források III. 21, 66-68. l. L. Nagy: "A bűnös Budapest" és "Az ellenforradalom győzelme" c. alfejezetek. Az ellenforradalmi korszak egészére - a már idézett statisztikai kiadványok mellett - lásd: Berend T. Iván - Ránki György: A Budapest környéki ipari övezet kialakulásának és fejlődésének kérdéséhez. Tanulmányok Budapest multjából XIV. Bp. 1961. Az ellenforradalmi rendszer átfogó történetét adja: Magyarország története. II. köt. Szerk. Molnár Erik, stb. Bp. 1965. Budapestet mutatja be: Források Budapest multjából III. köt. Források Budapest történetéhez 1919-1945. Szerk. Szekeres József. Bp. 1972. A városközi politikát a liberális ellenzék szempontjából vizsgálja L. Nagy i. m.

¹⁵ L. Nagy i. m. 19-23. l. Források III. 45., 46-47., 47-48-1.

¹⁶ Források III. 56-60., 69-72. l. L. Nagy 20-23., 49. s köv. l. Wolff Károly i. m. a várospolitikát a Keresztény Községi Párt szemszögéből ábrázolja.

Míndezek ellenére a fővárosnak az a meghódítása, amely az ellenforradalom célja volt, 1920-ban, a fehérterror viszonyai között sém sikerült, később pedig még kevésbé kerülhetett rá sor. Az ellenforradalmi városvezetésnek a Városháza falain belül és kívül egyaránt komoly ellenzékkel kellett számolnia, noha a baloldali ellenzék csak lassan (munkásmozgalom) vagy egyáltalán nem (liberális és radikális polgári mozgalmak) heverte ki a forradalmak bukásának következményeit.

A munkásmozgalmat sujtotta elsősorban az 1921. III. t. c., törvényen kívül helyezve a kommunista mozgalmat, egyben lehetőséget adva a kormánynak arra is, hogy bármikor a legszigorubb eszközöket alkalmazza a szociáldemokrata vagy a polgári ellenzékkel szemben is.

A szociáldemokrata centrum és baloldal, a polgári radikálisok és demokraták kényszerű emigrációja személyi összetételében, politikai következetességében teljesen meggyengítette a legális baloldali ellenzékét. A munkásmozgalomban s éppen Budapesten kialakult azonban a baloldali szociáldemokraták és az illegális kommunisták új generációja, amely a 20-as évek kísérleteitől kezdve a második világháború éveire teljesen beértek s helyére tud majd állni a mérsékelt, reformista vezetésnek. De a polgárság többé már nem volt képes - sem objektív, sem szubjektív okok miatt - a maga politikai vezetésének ilyen megújítására. Még egy olyan gárda, amely Jászaitól Károlyiig fogta át a polgári progressziót, nem született. A polgári radikális, polgári demokratikus irányzat nemcsak szellemi vezérkarát veszítette el, de mint politikai irányzat gyakorlatilag megszűnt, s a szellemi élet különböző területein keresett buvóhelyet magának. Az új helyzetben az a polgári liberalizmus vált a polgárság legbefolyásosabb baloldali pártpolitikai tényezőjévé, amely már 1918 októberének programját is csak részben, 1919 tavaszt pedig egyáltalán nem vállalta.

Ha a dualizmus korában a polgári ellenzék bázisa Budapesthez képest gyenge volt az országban, méginkább az lett az ellenforradalmi rendszer idején, amely hatalmi eszközökkel és tudatosan zárta ki a szociáldemokrata, de a liberális polgári mozgalmat is a vidékről. Ilyen módon tehát Budapest jelentősége nemcsak a kormányhatalom, hanem az ellenzék számára is nagyobb lett, mint korábban volt.

Budapest polgárságának a két háború között is maradtak olyan, részben zsidó rétegei, amelyek a liberális ellenzékét támogatták és különböző értelmiségi csoportokkal együtt életben tartották nemcsak a liberális pártokat, de a radikálisok, októbristák maradványait, 1918 megtépzott szellemi örökségét is. Ez tette lehetővé, hogy a Városházáról, a közgyűlésből nemcsak hogy nem tudták kiszorítani az újjáéledt Vázsonyi-féle Demokrata Pártot, hanem az az egész korszakban a legerősebb ellenzéki, a Wolff-párt mögött pedig a második legbefolyásosabb közgyűlési párt maradt. Az ellenforradalom első éveiben a Vázsonyi-féle párt volt az egész legális baloldal egyedüli képviselője a Városházán, Rassay Károly liberális pártja, az októbristák itthon maradt csoportját tömörítő Kossuth-párt a 20-as évek derekán szintén bekerült a Városházára és ezzel erősítette a liberális ellenzékét. A fővárosban az a Demokrata Párt mindvégig megőrizte befolyását velük szemben is, a 30-as évektől kezdve ez adott támaszt Rassaynak is.

A polgári ellenzék súlyát általában, s a Városházán belül is két tényező növelte meg: az egyik, hogy az ellenforradalom viszonyai között a liberális polgárság ismét rákényszerült a Szociáldemokrata Párttal való együttműködésre, a másik, hogy 1925-ben a Szociáldemokrata Párt is bekerült a Városházára. A liberális polgári ellenzék és a Szociáldemokrata Párt együttműködése, választási szövetsége a Városházán akkor is jól funkcionált, amikor már parlamenti, országos szinten eltávolodtak egymástól. Az együttműködés az ellenforradalmi rendszer liberalizálására, a politikai szabadságjogok biztosítására, az általános titkos választójogra, az autonómia védelmére, a munkásságot és a kispolgári-, polgári rétegeket egyaránt érintő gazdasági, szociális intézkedések követelésére vonatkozott.¹⁷

¹⁷ A fővárosi politikai viszonyok konszolidálásának folyamatára, ezzel kapcsolatban a Szociáldemokrata Párt és a liberális ellenzék új helyzetére: L. Nagy i. m. "A siker évei - illúziók" c. fejezet, Források III. I. és II. fejezeteinek iratai. A Szociáldemokrata Pártra: Tarjányi Sándor: A Szociáldemokrata Párt városházi programja. "Budapest", 1971. augusztusi szám, valamint Szociáldemokraták a Városházán a Bethlen korszakban, u. o. szeptemberi szám. A Szociáldemokrata Párt közéleti programját közli: Források III. 133-137. l.

Az ellenforradalmi rendszer viszonyait, valamint a Városháza baloldali ellenzékének helyzetét egyaránt jellemzi az a tény, hogy miközben a hatalmi viszonyok, a kormányzati módszerek a dualizmushoz mérten lényegesen megváltoztak, a liberális és szociáldemokrata ellenzék politikai programja szinte semmit sem módosult, a régi jelszavak aktuálisabbnak tündek, mint korábban bármikor. Az általános, titkos választójogot 1922-ben megszüntették; a politikai szabadságjogokat törvényesen a rendszer nem biztosította, töredékük gyakorlása a közigazgatási és közbiztonsági szervek önkényétől függött. Ha a dualizmus éveiben időszér volt az autonomia jogainak védelme, akkor méginkább az lett a két háboru között, amikor azt a központi kormányhatalom befolyásának növelésére irányuló diktatórikus, fasiszta jellegű törekvésekkel szemben kellett oldalmazni. Az autonomia védelme a két háboru között a politikai jogok védelmének ügyévé szélesedett.

A kormányzat fővárosi politikája ugyanis szerves részét alkotta az ellenforradalmi rendszer ama törekvésének, hogy elhárítsa minden 1918-1919-hez hasonló kísérlet megismétlődését. Mindehhez még sajátos budapesti tényezők is járultak. Így az, hogy Budapest sulya a munkásmozgalomban, az illegilitásra kényszerített kommunista mozgalomban az új országghatárok között méginkább megnövekedett; hogy a fővárosi munkásságot a keresztényszocialista, majd nemzeti szocialista kísérletekkel sem lehetett leválasztani a Szociáldemokrata Párttól, hogy a fővárosban mindvégig igen jelentős maradt a liberális polgári ellenzék.

De ilyen jellegzetesen budapesti tényező volt az is, hogy míg a vármegyékét, a vidéki törvényhatóságokat a kormánypárt tagjai tartották kezükben, addig a főváros közgyűlésének többségét nem a kormánypárt alkotta. A Wolff-féle párt fenntartás nélkül hive volt az ellenforradalmi rendszernek, de nem azonosult az Egységes Párttal, sem pedig Bethlen politikájával; sőt, később Gömbös törekvéseitől is kénytelen volt elhatárolni magát. Az ellentétek a hatalom birtokosai közötti csoport-, rétegelentétek voltak, amelyek azonban időnként nagyon is nyíltan mutatkoztak a kormányzat és a főváros viszonyában, egyben lehetőséget adtak a baloldali ellenzéknek is bizonyos taktikázásra, az ellentétek valamelyes kihasználására.¹⁸

A Bethlen által 1925-ben szervezett fővárosi kormánypárt alig néhány helyet mondhatott magáénak a közgyűlésben s a fővárosi keresztény pártok önállóságának felszámolása, a kormánypártba való bekényszerítése csak 1938-ban, Imrédy Bélának sikerült.¹⁹

Végül: a két háboru között megtartott négy fővárosi választáson a baloldali ellenzék mindig a legerősebb ellenzéki blokk pozícióját szerezte meg. Mi több, ha csupán a választott és nem a kinevezett tagok arányát vizsgáljuk, akkor kiderül, hogy 1925-től kezdve tulajdonképpen mindig a baloldali ellenzéki koalíció szerezte meg a többséget. A Szociáldemokrata Pártnak például a fővárosban két-háromszor annyi képviselője volt, mint a parlamentben, s hasonló vagy nagyobb mértékben vezetett a fővárosban a liberális polgári ellenzék is. A 20-as években Bethlen nem tartotta lehetetlennek egy baloldali többség kialakulását sem a Városházán.²⁰

E röviden jelzett és sokféle tényező adja tehát az 1930-as és 1934-es törvények hátterét. E törvények révén a közgyűlés nemcsak számában, de hatáskörében is összezsugorodott. 1920-hoz mérten 250-ról 108-ra csökkent a városatyák száma, a főpolgármestert nem választották, hanem kinevezték, a közgyűléstől sorra elvett jogokat a polgármesterre, illetve egy szűkkörű tanácsra ruházták, megtiltották, hogy a közgyűlés általános-országos politikai kérdésekkel foglalkozzék, a kormányzat egyre nagyobb mértékben szólhatott bele a Városháza gazdálkodásába.²¹

Ezeket a változásokat azután betetőzte a 30-as évek végén hozott faji törvények végrehajtása. Ezek értelmében nemcsak azokat a fővárosi alkalmazottakat bocsátották el, akiket a törvények zsidónak minősítettek, hanem a városatyák egy részét is megfosztották választás utján szerzett mandátumuktól. A liberális polgári ellenzék s részben a Szociáldemokrata Párt városházi képviseletének összetétele miatt, e törvények végrehajtásával éppen a baloldali ellenzék tagjai kerültek ki a közgyűlésből. A legérzékenyebb veszteség a

¹⁸ L. Nagy: 56-66., 71. l 112. s köv. l. Források III. 112-114., 123-124., 125-127. l.

¹⁹ Az előzményekre: L. Nagy 112-113., 119-120. l. Imrédy akciójára: 144. l.

²⁰ Az egyes választások adatai: Források III. 45., 149., 237., 381. l. illetve L. Nagy 20., 71., 105., 130. l.

²¹ L. Nagy i. m. "Az 1930-i fővárosi törvény" valamint "Gömbös és a fővárosi politika" c. alfejezetek. Források III. 234-240., 240-242., 246-253. l. stb.

Demokrata Pártot érte, mely fél évszázadon át igen fontos szerepet játszott a Városházán és azt most teljesen elvesztette.²² De irreálissá vált így a közgyűlés és a városvezetés munkája is, mivel egyidejűleg a háborus körülmények az önálló kezdeményezéseket szinte teljesen lehetetlenné tették.

Az ország német megszállását követően azután teljesen új garnitúra került a város élére, az ellenzék sok tagját letartóztatták, koncentrációs táborokba hurcolták.

Míndezek ellenére Budapest volt és maradt, sőt, éppen 1944-ben vált a háboru utáni kibontakozás demokratikus erőinek mozgósító központjává. Az antifasiszta, függetlenségi mozgalom, amely itt bontott zászlót, már 1941-től kezdve egyre jelentősebb tüntetéseket szervezett, itt alakult meg a Magyar Történelmi Emlékbizottság, itt jelent meg a Kommunista Párt illegális lapja, itt zajlott le a legnagyobb szabású antifasiszta tüntetés 1942. március 15-én, itt alakult meg az ellenállási mozgalom vezérkara, itt formálódott a demokratikus pártok szövetsége. A Budapest felszabadításáért folytatott harcokban szerény fővárosi erők is résztvettek.

Lehetetlen vállalkozás lenne az adott szűk keretek között megvonni fél évszázad városi-városházi politikai harcainak mérlegét. Ezért csak néhány, általános jellegű megjegyzést kockáztatok meg.

A századfordulótól kezdve a második világháború végéig a városvezetés és a városi politika megújítása, demokratizálása illetve az erre irányuló kísérletek leszerelése, elfojtása állt a budapesti politikai harcok középpontjában. A dualizmus viszonylag kedvező körülményei, majd 1918-1919 nagy lehetősége után a két világháború között végképpen bebizonyosodott, hogy a várospolitikában is csak úgy lehet elérni gyökeres változást, ha az rendszer-változással jár együtt. E fél évszázad tanulsága az is, hogy még a fővárosban, országosan tehát a legkedvezőbb helyen is társadalmilag igen gyenge volt a polgárságnak az a része, amely az önálló polgári érdekek, a polgári demokrácia programját vállalta; továbbá: a liberális budapesti polgárnak, ha csak minimális eredményeket akart is elérni, a munkásmozgalommal, a Szociáldemokrata Párttal kellett politikai szövetségre lépnie.

Ugyanakkor, s ez éppen a legkedvezőtlenebb viszonyok, a két háború között tűnik ki, társadalmi gyengeségük, politikai korlátaik ellenére mégiscsak a fővárosban maradtak meg és küzdöttek tovább azok a polgári ellenzéki erők, amelyek a fasiszmus és a náciizmus árnyékában is továbbéltek voltak a liberalizmus, a polgári demokrácia programjának; Budapest volt és maradt a szocialista baloldal, a munkásmozgalom legjelentősebb központja is. Így az ellenforradalmi rendszer negyedszázadának súlyos hatása ellenére Budapest olyan társadalmi erőket, olyan politikai eszméket őrzött meg, amelyek a második világháború utáni újradzúdást segíthették.

Hozzászólások L. NAGY Zsuzsa előadásához

ERÉNYI Tibor:

Csatlakozva L. Nagy Zsuzsa megállapításaihoz, a Szociáldemokrata Párt városi politikai elképzeléseiről kívánnék néhány szót elmondani az 1900-tól 1914-ig terjedő időszakra vonatkozóan. Nem kívánnám az egybegyűlteket általánosan ismert statisztikai adatok felsorolásával untatni, egy adatot azonban orientálás szempontjából megjegyeznék. Mégpedig azt, hogy 1913-ban Magyarország 110 ezer szervezett munkása közül 60 ezer élt Budapesten és közvetlen környékén. Ugy gondolom, hogy ez az adat, amely önmagában is jellemző, megadja bizonyos mértékig a súlyát a Szociáldemokrata Párt városi politikai elképzeléseinek.

²² L. Nagy 142-143., 146., 154-155., 157-158. l. Az 1941: XIX. t. c. -t közli: Források III. 499-500. l.

Nos, a Párt általános politikai irányvonalát ebben a körben ismertnek tételezve fel, felvetődik a kérdés, hogy milyen álláspontot képviselt a közséégi politikában. Ezt az álláspontot némely kongresszusi határozatból, így például az 1910-es kongresszus határozataiból, de méginkább egyes szociáldemokrata vezetők fejtegetéseiből lehetne rekonstruálni. Mindenekelőtt megjegyezném, hogy elsősorban Ágoston Péter, Kis Adolf, Somogyi Béla, Jócsák Kálmán, Szántó Béla foglalkoztak ebben az időszakban kifejezetten közséepolitikai kérdésekkel. A fejtegetéseikből kitűnő álláspont szerint, és ez teljesen szinkronban van a Párt általános politikai vonalvezetésével, számukra az ideális megoldás egy polgári demokrata-szociáldemokrata városi koalíció lenne.

Kezdetől szembe találkozott azonban ez a koncepció egy megfelelő polgári partner hiányával. Kezdetben, még a 90-es évek legvégén és az 1900-as évek elején, a szociáldemokrata politika szempontjából Vázsonyi Demokrata Pártja tűnt fel, tűnhetett fel ilyen partnerként, később azonban mindinkább kitűnt, hogy a Vázsonyi-féle mozgalom esetében sokkal inkább polgári liberalizmusról, semmint polgári demokratizmusról van szó, és így a Vázsonyival kapcsolatos kombinációk háttérbe szorultak. Bizonyos fokig változott a helyzet a Bárczy-féle városvezetés idején, amelyre itt már többször utalás történt. A Szociáldemokrata Párt, a Bárczy-féle várospolitikát esetenként bírálta és egyben támogatta, s ha ez a támogatás különböző okok következtében különösebben demonstratív módon nem is nyilatkozott, nem is nyilatkozhatott meg. A világháborút megelőző másfél évtizedben, tehát a Bárczy-érában hódított a várospolitikában a községesítésnek az elve. A községesítési irányzatot a Szociáldemokrata Párt elvileg helyeselte, és benne bizonyos fokig a szociális igazságosság létrehozásának az eszközét látta. Az egyes községesítési akcióknál, községi üzemek, vállalkozások működtetésénél nem mulasztotta el a negatív tendenciákra sem felhívni a figyelmet. Ugyanakkor az előrelépést ezen a téren, tehát a községesítés területén rendszeresen regisztrálta.

A másik ilyen terület, amelyben a Bárczy-féle várospolitika a Szociáldemokrata Párt támogatását élvezte, a kulturális és a közoktatási politika. Madzsarról, Szabó Ervinnél ebben a vonatkozásban már esett szó, annyit jegyeznék meg kiegészítésként, hogy a Bárczy-féle nagyarányú iskolaépítés, építési akció is a Szociáldemokrata Párt támogatását élvezte. Ez a támogatás azonban természetesen nem akadályozta még a Szociáldemokrata Pártot abban, hogy valamilyen külön, messzebbre tekintő önálló várospolitikai elképzelést kidolgozzon.

Ennek az elképzelésnek a különböző pontjait az előbb említett források alapján a következőkben lehet összefoglalni: Először is választójogi reform, a virilizmus intézményének megszüntetése. Ezzel kapcsolatban tényleges önkormányzat, az állami beavatkozás (az állam reakciósabb volt, mint a város) lehető kiküszöbölése. Ezek a pontok javarészt német és osztrák minta alapján kerültek be a hazai szociáldemokrata elképzelésekbe.

Több alkalommal felvetődött, így például az 1910-es kongresszuson is az önkormányzati képviselők helyi közigazgatásban való tevékeny részvételének követelése, továbbá az a kívánság, hogy a városi apparátust határozottan rendeljék a választott testületek irányítása alá. Tehát bizonyos demokratizmussal kapcsolatos követelésekről van itt szó, amelyek kidolgozásánál, megfogalmazásánál Ágoston Péter és mások, immár nem is annyira német és osztrák, mint inkább francia és olasz példákra gondoltak; nem is hiányzik a hivatkozás a korabeli francia és olasz városvezetések különböző vívmányaira.

A következő nagy témaköre a várospolitikai követeléseknek a szociálpolitika. Ezt kapcsolatba hozták a progresszív adórendszer bevezetésének igényével, azt remélve, hogy az ilyenfajta adóreform fogja biztosítani a kiterjedt szociálpolitikához szükséges anyagi erőforrásokat. Ezek a szociálpolitikai követelések az élet minden területére kiterjedtek, közoktatás, munkanélküli segély, lakásépítés, lakberendezések, üzlethálózat kifejlesztése, városi kezelés és közlekedés, stb.

Ezen a területen közeledtek leginkább a szociáldemokrata követelések a Bárczy-féle várospolitika célkitűzéseéhez. Érdemes talán azt is megemlíteni, hogy a különböző területi reform elgondolásokat, így például az 1908-ban megfogalmazott Bárczy-Harrer-féle javaslatot Nagy-Budapest létrehozására, a Szociáldemokrata Párt határozottan támogatta. Mintegy előre jelezte azokat az okokat is, amelyek következtében ez a kísérlet hajótörést szenvedett.

Nem lenne, azt hiszem, még hozzátétőlegesen sem teljes a kép akkor, ha csak ezekről a kérdésekről beszélünk ennek a témakörnek a felvetődése kapcsán. Úgy vélem, hogy mindenképpen regisztrálni kell a Szociáldemokrata Pártnak az urbanizációval kapcsolatos korabeli megnyilatkozásait, és habár ezek nem álltak össze egységes programmá, mégis

előremutató jelentőségük van. Somogyi Béla a Szocializmus 1912. évfolyamában polémikus élel rámutatott arra, hogy a város kétségkívül magasabb rendű alakulat, mint a falu, és a jövő útját a városiasodás jellemzi. Annál is inkább értékelendők az ilyenfajta megállapítások, mert ugyanakkor a különböző szociáldemokrata megnyilatkozásokban már szó esik az urbanizáció ártalmairól, bizonyos környezetvédelmi és egyéb problémákról is.

Ha felvetjük azt a kérdést, hogy milyen eredményekre vezetett a korabeli szociáldemokrata várospolitika, akkor ezeket az eredményeket elsősorban az említett és az említetthez hasonló, kétségkívül jövőbe mutató megnyilatkozásokban kell látnunk. Figyelembe kell vennünk ezeknek a megnyilatkozásoknak polémikus jellegét és azokat a viszonyokat, azokat a körülményeket, amelyek közepette elhangzottak. (Elég itt a légkör érzékeltetésére a koalíció kormányzatának időszakára utalni.)

A konkrét eredményeket tekintve azt kell látnunk, hogy a várospolitika területén is megmutatkozott a korabeli szociáldemokrata politikai irányvezetés általános konfliktusa. Ezt az általános konfliktust a következőkben lehetne egy mondattal röviden jellemezni: reformista velletású politika, konkrét reformok elérése nélkül. Ez önmagában is konfliktus, önmagában is zsákutca, amely valamilyen törésre vezetett volna akkor is, ha külső erők ezeknek a konfliktusoknak az előidézésében nem játszottak volna közre.

DOLMÁNYOS István:

Erényi elvtárs hozzászólásához szeretnék kapcsolódni annyiban, hogy a téma jelentőségét hangsúlyoznám. Nagy elvtársnő, mint általában, most is kevésbé bejárt és sok szempontot kínáló területre világított rá. A téma újszerűsége továbbá, hogy közbülső irányzatot vizsgál, egy liberális irányzatot. Ugy gondolom, az is érdekes; nagy ivben tekinti ezt át, nemcsak a dualizmus korszaka vonatkozásában, hanem a két világháború közti időszak tekintetében is, ami számos összevetésre ad lehetőséget.

Kiemelném a referátum, - bizonyára általunk csak kis részben ismert alaptanulmány - eredményei közül azt az eljárást, hogy a munkásmozgalommal szoros kapcsolatban vizsgál egy polgári liberális, polgári demokratikus jellegű irányzatot. Ezt az alapvető összefüggést a dualizmus vonatkozásában nem mindig hangsúlyoztuk. Gondolok itt Horváth Zoltán könyvére, illetve a művelődéstörténeti irodalmunk javarésznének ilyen irányú megállapításaira, amelynek hatása még történészeket is megérintett. A referátum ettől a szemlélet-től mentes, ezért több lényeges összefüggésre tudja felhívni figyelmünket.

Szabad legyen azonban néhány észrevételt is tenni a századelővel kapcsolatban a következő kérdésköröket illetően: a későbbi kímunkálásban jó lenne, ha a Szociáldemokrata Párt, általában a munkásmozgalom és a várospolitika, közelebből a Demokrata Párt és a munkásmozgalom kapcsolatáról még több szó esnék, hiszen ez a kapcsolat nemcsak a közgyűlésen valósulhatott meg (ott nagyon helyesen megmutatta a referátum, hogy ez formálisan nem is jelentkezhetett). Előfordult, hogy magába a városházába nyomultak be a tüntetők, különböző pártiak, de szociáldemokrata tüntetők is, úgy hogy ezek a külső utcai kapcsolatok sokszor lényegesek a városházi határozatok megértéséhez.

Itt merül fel az a probléma, hogy vajon melyik párt volt közelebb a Szociáldemokrata Párthoz, a Demokrata Párt-e, Vázsonyi Demokrata Pártja, vagy a Függetlenségi Párt? A referátumnak van egy olyan része, ahol azt huzza alá, hogy a Függetlenségi Párt a Demokrata Párttól eltérően kereste, szorgalmazta a Szociáldemokrata Párt szövetségét. Az a véleményem, hogy a Demokrata Párt, legalábbis ami a századelőt illeti, közelebb volt a Szociáldemokrata Párthoz. A szabadelvű párti korszakban feltétlenül, de a koalíció alatt is. Gondoljunk itt a Demokrata Párt képviselőinek rendszeres megjelenésére munkásmozgalmi rendezvényeken. Okvetlenül, kétségtelenül a Demokrata Párt közelebb volt a munkásmozgalomhoz, mint a Függetlenségi Párt. 1903-tól eltekintve a Függetlenségi Pártnak 1909-ig semmi lényeges szociáldemokrata kapcsolata nem volt a századelőn. Később a kép némileg változik, tehát 1910 után, de akkor sem oly radikálisan, mint ahogy a referátum exponálja.

Ez fölveti a kérdést, vajon milyen jellegű a Demokrata Párt? Kapcsolódnék Erényi elvtárs megfogalmazásához, aki helyesen fejtette ki azt a tételt, hogy a Demokrata Párt inkább polgári, mint polgári demokrata párt volt. A referátum ezzel szemben azt a nézetet teszi magáévá, hogy a Demokrata Párt csak liberális párt volt, nem pedig polgári demokrata párt. Én inkább Erényi elvtárs megfogalmazását fogadnám el azzal a megjegyzéssel, hogy